

ŽVĖRIŲ IR GYVULIŲ PAVADINIMAI BALTŲ IR INDOIRANŲ KALBOSE

Aleta Chomičėnienė, Virginija Maksvytytė

Klaipėdos universitetas

Straipsnis skirtas giminiškų baltų ir indoiranėnų kalbų leksemų, pavadinančių žvėris ir gyvulus, struktūrinei ir semantinei analizei. Medžiaga analizuojama lyginamuoju istoriniu metodu, papildomai taikomi vidinės ir išorinės rekonstrukcijos metodai. Senieji vediniai iš indoeuropiečių prokalbės rodo morfologinės ir semantinės transformacijos tendencijas baltų ir indoiranėnų savarankiško egzistavimo laikotarpiu. Bendra baltų ir indoiranėnų leksika yra įdomi ir „lingvistinės paleontologijos“ požiūriu, nes rodo materialinės ir dvasinės kultūros bendrybes.

Indoeuropiečių šeimos egzistavimas yra bene vienintelis teiginys, dėl kurio neabejoja indoeuropeistikos mokslas. Visais kitais klausimais – prokalbės, protėvynės, išplitimo – mokslininkai iki šiol nesutaria. Daugelis mokslininkų linkę manyti, kad ji veikiausiai buvusi vidurio Europoje (Dunojaus vidupio ir žemupio teritorijoje, Juodosios jūros šiaurinėje pakrantėje, plg. Palionis, 234). Tačiau yra ir kitokių nuomonių. Viena rimčiausių visų laikų **indoeuropiečių protėvynės** teorijų yra Pietų Rusijos stepių protėvynės teorija. Pirmasis, remdamasis lingvistine medžiaga, ją 1890 m. pasiūlė O. Schraderis. M. Gimbutienė suformulavo šiuo metu plačiausiai pripažįstamą Kurganų teoriją, kuri teigia, kad vienintelė indoeuropiečių protėvynė gali būti Pietų Rusijos stepėse 5000 – 3000 m. pr. Kr. gyvavusi Kurganų kultūra. Jos nešėjai ėmė sklisti ir iki 2000 m. pr. Kr. pasiekė Šiaurės Iraną bei Rytų Europą. Kita rimta hipotezė, ginčijanti Kurganų teoriją, yra Anatolijos protėvynės teorija, kurią gina C. Renfrew (teigiantis protėvynę buvus Vakarų Anatolijoje) bei kalbininkai G. Ivanovas ir T. Gamkrelidzė (Rytų Anatolijos protėvynės šalininkai). Be išvardytų yra nemažai ir kitų mokslininkų siūlomų protėvynių (plg. Mickevičienė, 121). Tačiau lingvistinė indoeuropietišų žodžių analizė rodo, kad indoeuropiečių protėviai gyvenę teritorijoje, buvusioje toliau nuo jūros ir aukštų kalnų, krašte, kuriame nebuvo nei dramblių, nei liūtų, bet augo bukai ir beržai.

Indoeuropiečių kalbų šeimą sudaro 11 šakų. Šiame tyrinėjime plačiau nagrinėjamos dvi iš jų – baltų ir indoiranėnų kalbų šakos, nes šias kalbas jungiančių izoglosų yra daug. Paprastai tai būna

išlaikyti archaizmai, nes tiek baltų (ypač lietuvių) kalbos, tiek ir senieji indoiranėnų (sanskrito, Avestos) kalbų paminklai turi palyginti daug tų pačių indoeuropiečių prokalbės ypatybių.

Kadangi darbe bus analizuojamos baltų ir indoiranėnų kalbų leksemos, čia pateikiama trumpa šių kalbų raštijos paminklų apžvalga.

Raštijos paminklai. Baltų kalbos paprastai skirstomos į dvi grupes: vakarų baltus ir rytų baltus. Vakarų baltams priskiriamos išnykusios prūsų ir jotvingių (kartais dar ir kuršių), o rytų baltams – gyvosios lietuvių, latvių ir mirusios kuršių, žiemgalių, sėlių kalbos. Iš vakarų baltų labiausia pažįstama yra prūsų kalba, kuri, prūsams suvokietėjus, išnyko XVIII a. pradžioje (Palionis, 236). Išliko negausūs ir gana prastai užrašyti prūsų kalbos rašto paminklai:

- 1) Elbingo žodynėlis (802 žodžiai) – jo nuorašas (apie 1400 m.), darytas iš neišlikusio originalo (apie 1300 m.);
- 2) Simono Grūnavo žodynėlis (100 žodžių) iš XVI a. pradžios;
- 3) du 1545 m. katekizmai;
- 4) 1561 m. katekizmas (Mažiulis, 11).

Iš rytų baltų kalbų stambiausios yra lietuvių ir latvių. Šių kalbų rašto paminklai žinomi iš XVI a. pradžios. Kitos trys baltų kalbos yra išnykusios, nepalikdamos rašytinių paminklų. Apie jas šį tą sužinojome tik iš Ordino dokumentuose išlikusių vietovardžių (Salys, 19).

Taigi iš visų dabartinių indoeuropiečių kalbų mažiausiai nutolo nuo prokalbės baltų (lietuvių ir latvių) kalbos. Jose yra išlaikyta senovinė ilgųjų ir trumpųjų balsių opozicija, daugelis senųjų dvibalsių, nemaža senųjų galūnių, kurios kitose indoeuropiečių kalbose visai išnyko (Palionis, 235). Tačiau, V. Mažiulio nuomone, prūsų kalba yra dar archaiškesnė už rytų baltus (taip pat už slavus bei indoiranėnus). Todėl ji ypač reikšminga baltų ir visų indoeuropiečių kalbų mokslui (BIKS, 327).

Per ilgus amžius išsirutuliojo trys indoiranėnų kalbų grupės: 1) indų kalbos 2) iranėnų kalbos 3) dardų kalbos. Senosioms indų kalboms yra priskiriama vedų kalba ir sanskritas. Vedų kalba yra archajinės indų religinės literatūros, sukurtos maždaug nuo XVI a. pr. Kr. iki V a. pr. Kr., kalba. Seniausi šios literatūros veikalai yra keturios indų vedos (s. i. *veda* „žinojimas“): Rigveda (himnų), Samaveda (giesmių), Jadžurveda (aukojimų), Atharvaveda (ritualinių posakių bei užkeikimų veda). Apie V a. pr. Kr. iš vedų kalbai artimos tarmės išriedėjo sanskritas (s. i. *samskr̥tam* „sudarytas, tobulas, šventas“). Seniausi sanskrito paminklai – epiniai kūriniai, o iš jų žymiausios yra dvi poemos: Mahabharata ir Ramajana, kuriose apdainuojami didvyrių žygiai. Sanskrite, išlaikiusiame daug indoeuropiečių prokalbės elementų, yra nemaža bendrų su lietuvių kalba žodžių bei žodžių formų.

Iš senųjų iranėnų kalbų geriau žinomos yra šios: Avestos kalba ir senoji persų kalba. Avestos kalbos paminklas – „Avestos“ religinių tekstų knygos, Zaratustros pasekėjų užrašytos III a. Persų kalbos paminklai yra Achemenidų dinastijos persų karalių VI – V a. pr. Kr. dantiraštiniai įrašai (Mažiulis, 251).

Kai kurie mokslininkai baltams (bei slavams) genetiniu kalbos atžvilgiu artimiausiais giminaičiais laiko indoiranėnus (BIKS, 323). Baltų kalbos – viena indoeuropiečių kalbų šeimos šaka, kartu su indoiranėnais, slavais ir armėnais sudaranti vadinamųjų sateminių kalbų tarminę grupę, atsiskiriančią

nuo kentuminės (germanų, italikų, keltų, graikų, tocharų, hetitų). Todėl giminiškos baltų bei indoiranėnų kalbų leksikos analizė leidžia spręsti apie šių kalbų giminingumą bei šiomis kalbomis šnekėjusių žmonių gyvenimo būdą.

Tyrinėjimo tikslas: čia siekiama surinkti ir suklasifikuoti giminiškas baltų ir indoiranėnų leksemas, pavadinančias žvėris ir gyvulius. Morfonologiniu, darybos ir semantikos požiūriu detaliau nagrinėjamos lietuvių, latvių, prūsų ir sanskrito giminiškos poros, o marathi, hindi (gyvųjų indų kalbų), afganų, balučų, kurdų, osetinų (gyvųjų iranėnų kalbų), pehlevi, sogdų, Avestos bei persų (iranėnų mirusiųjų kalbų) medžiaga tik suminiama. Taip pat bus paminėta ir kitų indoeuropiečių kalbų medžiaga. Taip galima nuspręsti, ar leksema gausiai paliudyta indoeuropiečių kalbose – tai atspindi žodžio senumą, padeda atsekti trūkstamas žodžių darybos grandis, leksemų semantikos įvairavimo niuansus atskirose indoeuropiečių kalbose.

Tyrinėjime sanskritas analizuojamas neatsitiktinai. Tai geriausiai gramatiškai ištyrinėta kalba, be to, šios kalbos etimologinių šaltinių randama gausiausiai.

Šiuo metu yra pasirodę nemaža darbų, kuriuose nagrinėjami giminiški baltų, indoiranėnų ir kitų ide. kalbų žodžiai, pvz.: Z. Zinkevičiaus „Lietuvių kalbos istorinė gramatika“ I, „Lietuvių kalbos istorija“ I, II, P. Skardžiaus „Lietuvių kalbos žodžių daryba“, V. Urbučio „Baltų etimologijos etiudai“, V. Mažiulio „Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai“, J. Kabelkos „Baltų filologijos įvadas“, P. U. Dini „Baltų kalbos lyginamoji istorija“, J. Endzelyno „Baltų kalbų garsai ir formos“, A. Sabaliausko, R. Trautmano, T. Gamkrelidzės, Viač. Vs. Ivanovo, P. J. Toporovo ir kt. mokslininkų tyrinėjimai. Čia paprastai lyginami tie leksikos sluoksniai, kurie yra išlaikę seniausią struktūrą: kūno dalių, gyvūnų, augalų, spalvų, negyvosios gamtos kūnų bei reiškinių, giminytės terminų pavadinimai ir pan.

Tyrinėjimo objektas: giminiškos baltų ir sanskrito kalbų leksemos, pavadinančios žvėris ir gyvulius. Pagrindinis tyrinėjimo metodas – *lyginamasis istorinis*. Šis metodas, imtas taikyti XIX a. pradžioje, remiasi lyginamosios istorinės fonetikos nustatytais garsų dėsniais, reguliariais garsų atliepimais bei įvairaus senumo kombinaciniais (asimiliacija, disimiliacija) bei sporadiniais garsų pakitimais, čia taip pat svarbūs ir istorinės žodžių darybos duomenys. Lyginamasis istorinis metodas apibūdinamas kaip mokslinis, raštu neužfiksuotų ankstesnių kalbos faktų rekonstrukcijos būdas, lyginant giminingas kalbas. Darbe šis metodas naudojamas atstatant praindoeuropietiškas šaknis.

Darbe papildomai taikomi *vidinės* ir *išorinės* rekonstrukcijos metodai. Išorinė rekonstrukcija orientuojasi į dažnus ir reguliarius reiškinius, o vidinė – į neregulius ir izoliuotus. Vidinė rekonstrukcija – istorinės kalbotyros kryptis, kurios atstovai senesnius kalbos faktus atkuria, remdamiesi vėlesnės tos pačios kalbos būklės atitinkamais faktais ir jų raida (šis metodas naudotinas rekonstruojant baltų kalbų šaknų praformas).

Šiame darbe analizuojamos ne tik ekskliuzyvinės baltų ir indoiranėnų kalbų leksemos, bet ir senieji veldiniai. Bendra indoiranėnų ir baltų leksika, paveldėta iš indoeuropiečių prokalbės, yra įdomi „lingvistinės paleontologijos“ požiūriu, nes parodo tiek materialinės, tiek dvasinės kultūros bendrybes.

Medžiagos atranka. Medžiaga nagrinėjamu klausimu renkama iš šių pagrindinių etimologinių šaltinių: Pokorny J. „Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch“ (toliau - IEW), Fraenkel E. „Lithauisches Etymologisches Wörterbuch“ (toliau - LEW), Фасмер М. „Этимологический словарь русского языка“ (toliau ЭСР), Mayrhofer M. „A Concise Etymological Sanskrit Dictionary“ (ESD). Juose medžiaga nėra kompleksiskai surinkta ir apibendrinta, žodžiai pateikti be fonetinės ir morfologinės analizės, neanalizuojami semantikos įvairavimai, pavyzdžiai nėra orientuoti į baltų ir indoiranėnų kalbų medžiagą. Tyrinėjime šią spragą bandoma užpildyti. Čia stengiamasi detalai analizuoti žodžių darybą, preciziškai išnagrinėti leksemų fonetikos, morfologijos ir semantikos dalykus, klasifikuoti žodžius darybos požiūriu ir pagal giminystės laipsnį, akcentuoti abejotinas ar rasti savų etimologijų.

Medžiaga tikslinama ir papildoma iš šių baltų ir indų kalbų šaltinių: Sabaliauskas A. „Lietuvių kalbos leksika“ (toliau - LKL), „Lietuvių kalbos žodynas“ (toliau - LKŽ), „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ (toliau - DŽ), Mažiulis V. „Prūsų kalbos etimologinis žodynas“ (PrEŽ), Balkevičius J., Kabelka J., „Latvių – lietuvių kalbų žodynas“ (LLKŽ), „Санскрито – русский словарь“ (CPC), „A Sanskrit – English Dictionary“ (SED), Skardžius P. „Lietuvių kalbos žodžių daryba“.

Medžiagos pateikimas. Iš viso surastos 26 leksemos, pavadinančios žvėris ir gyvulius (iš M. Fasmerio ir E. Frenkelio etimologinių žodynų). Šiame tyrinėjime bus nagrinėjamos 9 (*bebras, ūdra, šeškas, vilkas, avis, ožys, ašva, éras, karvė*). Kiekvienai nagrinėjamai leksemai skiriama po atskirą paragrafą. Pirmiausiai pateikiami lietuvių, latvių, prūsų ir sanskrito kalbų žodžiai ir jų reikšmės, tuomet rekonstruojamos baltų bei indoeuropiečių prokalbės archetipinės šaknys. Darybos požiūriu visa giminiška leksika skirstoma į žodžius, kurie laikomi p i r m i n i a i s, t.y darybos požiūriu nebeskaidomais, v e d i n i u s bei skirtingo darybinio statuso g i m i n i š k a s baltų ir indoiranėnų kalbų žodžių poras, turinčias skirtingus darybos formantus. Nagrinėjamos leksemos pagal morfonologinės struktūros ir semantikos artimumą taip pat skirstomos į:

1) grynuosius ekvivalentus – tai labai artimos semantikos to paties darybinio statuso žodžiai. Šių leksemų šaknys fonetiškai ir morfologiškai tapačios, pvz.: lie. *viľkas*, la. *vīlks*, ir skr. *vṛkaḥ*, lie. *avš*, la. *avs* ir skr. *āviḥ*;

2) atitikmenis – jais laikomi to paties darybinio statuso žodžiai, turintys semantikos panašumų ir fonetinės bei morfologinės struktūros skirtumų, pvz.: lie. *ožys*, la. *āzis*, ir skr. *ajāḥ*;

a) fonetinius atitikmenis – jais laikomi to paties darybinio statuso žodžiai, turintys semantikos panašumų. Šių leksemų šaknys fonetiškai tapačios, tačiau skiriasi kamiengaliai, pvz.: pr. *udro* ir skr. *udrāḥ*;

b) morfologinius atitikmenis – jais laikomi to paties darybinio statuso žodžiai, turintys semantikos panašumų. Šių leksemų kamiengaliai sutampa, tačiau skiriasi šaknų fonetinė struktūra, pvz.: lie. *ántis*, pr. *antis* ir skr. *ātiḥ*;

3) giminaičius – tai skirtingo darybinio statuso žodžiai, išvesti iš ide. veiksmazodinių, būdvardinių ar daiktavardinių šaknų su skirtingomis priesagomis. Šių leksemų semantika bei

fonetinė ir/ ar morfologinė struktūra skiriasi, pvz.: lie. *bēbras*, *bēbras*, la. *bebrs*, pr. *bebrus* ir skr. *babhr ūh*; lie. *šeškas*, la. *sesks* ir skr. *kaśikā*;

4) tolimus giminaičius – tai skirtingo darybinio statuso žodžiai, turintys semantikos, fonetikos bei morfologijos skirtumų, pvz.: lie. *garn yš*, la. *gārnis*, pr. *geeyse* ir skr. *jārate*. Tolimi giminaičiai – tai dažnai yra abejotinos giminystės baltų ir indoiranėnų kalbų leksemos, kurias sieja tik bendras archetipas.

Giminiška leksika analizuojama tiek raiškos (fonetinės ir morfologinės sandaros), tiek turinio (reikšmės) požiūriu. Šiame tyrinėjime vartojamas terminas *K-kamieno heteroklitas*. Heteroklitis linksniavimas, kurio paradigma susideda iš dviejų skirtingų kamienų, labai gerai išlikęs hetitų kalboje. Kitose ide. kalbose, turinčiose net ir gana ankstyvus rašto paminklus, šio linksniavimo telikę tik liekanų, plg. s. ind. bev. g. vns. vard. ir gal. *yakṛt* „kepenys, jaknos“ – vns. kilm. *yaknaḥ*, lot. vns. vard. ir gal. *iecur* – vns. kilm. *iecinoris*. Baltų, kaip ir slavų kalbose, heteroklitinio linksniavimo pėdsakų yra likę ne linksniavimo paradigmoje, ne formų daryboje, o tik žodžių daryboje. Jose pasitaiko giminiškų žodžių, su skirtingomis priesagomis, besiskiriančiomis sonantais *-r*, *-l*, *-i*, *-u* ar *-n*, matyt, kažkada buvusiais heteroklitikų kamiengaliais.

1. ŽVĖRYS

1. 1. Bebras

lie. *bēbras*, *bēbras* „graužikų būrio brangiakailis vandens žvėrelis žvynuota nugara“ (DŽ, 76)

Šis lie. k. ž. turi daug variantų: *bēbrus*, *bēbras*, *bābras*, *bebrūs*, *babrūs*, (dissim.) *dēbras*, *debrūs*, *dābras*, *vēbras*, *vebrūs*.

la. *bebrs* „bebras; nutrija“ (LLKŽ, 107)

pr. *bebrus* „bebras“ E668 (PrEŽ, I, 136) [**bibrus*, **bebro*s (vietovardžiuose)]

< balt. **bebras* „bebras“

skr. *babhr ūh* „tamsiai rudas, rausvai rudas, gelsvai rusvas; didelis ichneumonas“ (SED, 721)

ichneumonas „mangustų pošeimio žinduolis, kitaip faraono pelė“ (TŽŽ, 305)

iranėnų: av. *bawri-*, *bawra-* „bebras“ (IEW, 136,137)

< ide. **bher* - „šviesiai rudas; blizgantis, žvilgantis, spindintis“ (IEW, 136)

Šis žodis yra paliudytas ir kitose indoeuropiečių kalbose:

slavų: ukr. *бу́б* „bebras“, s. rus. *бобръ*, *бобры* „t. p.“ ir kt.;

germanų: s. vok. aukšt. *bibar* „bebras“, v. vok. žem. *bever* „t. p.“, s. angl. *beofor* „t. p.“, isl. *biörn* „t. p.“;

keltų: korn. *befer* „bebras“, s. bret. *beuer* „t. p.“; lot. *fiber* „t. p.“ (ΘCPI, 181), toch. B *perne*, A *parno* „švytintis, spindintis“ (IEW, 136,137).

Visos šios leksemos, V. Mažiulio žodžiais tariant, yra kilusios iš reduplikuotos šaknies ide. **bhebh-* (kitose indoeuropiečių kalbose **bhobhr-*, **bhibhr-*) „rudas; bebras“, o ši yra išriedėjusi iš būdvardinės šaknies ide. **bher-* „šviesiai rudas; blizgantis, žvilgantis, spindintis“. Taigi ide. *bebro* pavadinimas paprastai siejamas su spalvos pavadinimu (bebro vardą šis gyvūnas yra veikiausiai gavęs dėl savo rudos spalvos), plg. lie. *bėras* „tamsiai rudas“ (apie arklių), la. *bērs* „t. p.“, s. vok. aukšt. *brūn* „rudas“ (PrEŽ I, 137).

J. Pokornas bei M. Fasmeris žodį *bebras* taip pat veda iš minėtos ide. būdvardinės šaknies, tačiau A. Sabaliauskas teigia, kad pastaruoju metu būta mėginimų ir kitaip aiškinti šio žvėries pavadinimo kilmę, t. y. sieti su ide. **bher-* „nešti“ (neša medžiagą užtvankai statyti), su ide. **bharv-* „kramtyti, ėsti“ (LKL, 28). Galima būtų manyti, kad *bebras* galėtų būti vedinys tiek iš būdvardinės, tiek iš veiksmazodinės šaknies.

La. *bebrs* ir lie. *bebras* yra ide. **ō-* kam. daiktavardžiai, o pr. *bebrus* bei skr. *babruḥ* yra ide. **u-* kamieno. Todėl sunku nustatyti, koks buvo ide. kamienas. Jis galėjo būti tiek **bhe-bhr̥-s*, tiek **bhe-bhr̥q-s*.

Bebro pavadinimas sanskrito kalboje paliudytas reduplikuota šaknimi **babhr-*. Nors lie., la., pr. bei skr. žodžio „bebras“ šaknys panašios, be to, pr. *bebrus* ir skr. *babruḥ* abu yra **u-* kam., tačiau visi šie žodžiai semantiškai nutolę. Baltų kalbose žodis *bebras* yra daiktavardis, o sanskrite – būdvardis. Dėl visų čia išvardytų priežasčių, taip pat todėl, kad tai skirtingo darybinio statuso leksemos, jas galima priskirti giminaičiams.

1. 2. Ūdra

lie. *ūdra* „plėšrus kailinis vandens žvėrelis“ (DŽ, 868)

la. *ūdrs* „ūdra“ (LLKŽ, 675)

pr. *udro* „ūdra (PrEŽ IV, 209); vandens gyvatė, angis (LEW, 1158)“ E 667 [**ūdrā*]

< balt. **ūdrā*/ (dial.) **ūdras* „ūdra“ (PrEŽ IV, 209)

skr. *udrāḥ* „vandens gyvūnas (SED, 191); ūdra (LEW, 79)“

iranėnų: av. *udrā-* „ūdra; angis“ (LEW, 1158)

< ide. **uod̥r̥* „vanduo“ (PrEŽ IV, 209) < ide. **ūd-* „vanduo“ (IEW, 78)

Žodis *ūdra* yra ir kitose indoeuropiečių kalbose:

slavų: ukr. *вудра* „ūdra“, bltr. *выдра* „t. p.“, s. rus. *выдра* „t. p.“ ir kt. (ЭСР I, 367);

germanų: s. isl. *otr* „ūdra“, s. vok. aukšt. *ottar* „t. p.“, s. angl. *oter, otor* „t. p.“ (LEW, 1158).

V. Mažiulio nuomone, pr. *udro* = pr. **ūdr̥*, t. y. **ūdrā*, yra kilęs iš daiktavardiškos šaknies < balt. **ūdrā*/ (dial.) **ūdras* „ūdra“ (su šia šaknimi taip pat siejami lie. *ūdra/ūdras* bei la. *ūdrs*), kuris yra matyt (su **ū* ← ide. **u-*) išriedėjęs iš būdvardžio ide. **udro-/udrā-* „vandeninis, (-ė)“ (> daiktavardis skr. *udrāḥ* „vandens gyvūnas“), o šis – fleksijos vedinys (su šaknies vokalizmo nuline

apofonija) iš daiktavardžio (heteroklito) ide. **uodṛ* „vanduo“. O šis (ide. (dial.) **uodṛ* / **uden-*) yra priesagos vedinys iš veiksmazodinės šaknies ide. **uo-* / **ed-* / **ud-* [→ veiksmazodis skr. *und-ati* „jie suvilgo“ (su infiksiniu -*n-*)], iš kurios bus atsiradęs ir daiktavardis (matyti K-kamienis) ide. (dial.) **uo-* / **ed-* / **ud-* „vanduo“ (PrEŽ IV, 209, 268).

J. Pokornas žodį *ūdra* sieja su daiktavardine šaknimi ide. **ūd-*. Ši šaknis galbūt iš tiesų yra pirminė, nes P. Skardžius teigia, jog su priesaga -*ra* tėra sudaryta keliolika įvairios reikšmės daiktavardžių, o žodis *ūdra* yra vienas iš jų (plg. sl. *vydrā*). Taigi, matyt, galima galvoti, kad ir la. *ūdrs*, pr. *udro* bei skr. *udrāḥ* yra su priesagomis -*rā* < **-rō-*.

Geriausiai žodžio pradžios trumpąjį ide. balsį -*u* išlaikė pr. *udro* bei skr. *udrāḥ*. Lietuvių ir latvių kalbose šis balsis yra pailgėjęs (ide. **u*→*ū*). Baltų ir sanskrito kalbose kamienai skiriasi. Lie. *ūdra* ir pr. *udro* yra ide. **ā*-kam. daiktavardžiai, la. – ide. **i*-kam., o skr. *udrāḥ* – ide. **ō*-kam. daiktavardis. Lietuvių, latvių, prūsų bei sanskrito žodžiai yra K-kamieniai heteroklitai.

Baltų ir sanskrito žodžiai semantiškai gana artimi, nors jų reikšmė yra nutolusi nuo ide. rekonstruotosios **uodṛ-* „vanduo“ šaknies. Lietuvių, latvių, prūsų ir sanskrito žodžiai dėl morfonologinių skirtumų yra atitikmenys. Lyginant tik vakarų baltų ir sanskrito žodžius, pr. *udro* ir skr. *udrāḥ* būtų galima priskirti fonetiniams atitikmenims (leksikos atžvilgiu ir fonetiškai šaknys tapachos, tačiau skiriasi jų kamiengaliai).

1. 3. Šeškas

lie. *šeškas* „plėšrus kiaunių šeimos žvėrelis“ (LKŽ XIV, 622)

Lie. *šeškas* turi keletą variantų (dial.) – *šeškā*, *šeškūs*, *šeškas*, tačiau čia bus analizuojamas tik pirmasis žodis.

la. *sesks* „šeškas“ (LLKŽ, 606)

pr. —

< balt. **keškas* „šeškas“ (IEW, 543)

skr. *jāhaka* „ežys“ (CPC, 221), *šeškas* (ṬCP IV, 434)

kaśikā „žebenkštis“ (CPC, 156)

< ide. **kek'-* „žebenkštis, šeškas“ (IEW, 543)

< ide. **g'(h)eg'h-* „šeškas, ežys“ (IEW, 424)

Žodis *šeškas* yra negausiai paliudytas ir kitose indoeuropiečių kalbose:

slavų: bltr. *uueuok*, lenk(dial). *szeszek* „šeškas“ (ṬCP IV, 434);

M. Fasmerio nuomone, lie. *šeškas*, la. *sesks* „šeškas“ yra susiję su žodžiu lie. *šėkti*. Taip mano ir kalbininkas K. Būga. Jei ši etimologija teisinga, tuomet žodžiuose lie. *šeškas* ir la. *sesks* (iš **šešikas*) prieš dusliuosius priebalsius -*s* ir -*š* galėtų būti iškritęs balsis -*i*. Tokią etimologiją remtų ir slavų kalbų *šeško* pavadinimai: rus. *хопек*, lenk. *tch órz* yra siejami su s.sl. *děchnoti*, lenk. *tchnąc* „alsuoti, šnupuoti“. Taigi *šeškas* yra vadinamas pagal savo blogą kvapą, smirdėjimą. Nepaisant viso to, vis dėlto patikimesnė gali būti J. Endzelyno etimologija, kad lie. *šeškas*, la. *sesks* yra tos pačios šaknies

(tik su disimiliuota *-k*), kaip la. *sekskēt* „suteršti, supurvinti“, *saseks(k)ēt* „susiteršus pasmirsti“. Lie. *šeškas* siejamas dar ir su s. ind. žodžiu *çākṛt* „ekskrementai, išmatos“ (ṬCP IV, 434; BK, 101).

J. Pokornas šį gyvūno pavadinimą kildina iš daiktavardinės šaknies **kek'-* > balt. **keškas*. Iš šios ide. šaknies yra kilęs ir skr. žodis *kaśikā* „žebenškštis“. Skr. *kaśikā* yra priesagos *-īk* vedinys.

Lietuvių kalbos žodžio *šeškas* šaknyje yra įvykusi tolimoji, regresyvinė asimiliacija (**k* → *š*), taip pat ir la. *sesks* šaknyje (IEW, 543).

J. Pokornas *šeško* pavadinimą sieja ir su kita daiktavardine šaknimi ide. **g'(h)eg'h* > balt. **žežkas*. Iš šios ide. šaknies yra kilęs skr. *jāhakā* „šeškas, ežys“. Čia iš ide. minkštojo gomurinio **g'h* išriedėjo sonantas *-j* ir konsonantas *-h*, o **a* atitinka balsis *-e*. Šis skr. žodis yra sufikso *-ak* vedinys iš ide. **g'(h)eg'h* „šeškas, ežys“.

Čia lie. *šeškas* šaknyje yra įvykusi dviguba asimiliacija (**ž* → *š*), taip pat ir la. kalbos žodžio šaknyje (IEW, 424). Abiem atvejais lie. ir la. žodžio *šeškas* šaknis yra reduplikuota (lie. – kartojamas priebalsis *-š*, la. – priebalsis *-s*).

Prūsų kalbos etimologiniuose šaltiniuose giminiškas *šeško* pavadinimas nėra paliudytas.

Baltiškų žodžių šaknys yra panašios, tačiau nuo jų gana smarkiai skiriasi sanskrito žodžių šaknys. Savo morfemine struktūra skr. *jāhakā* ir skr. *kaśikā* yra mažiau nutolę nuo ide. rekonstruotųjų šaknų.

Lie. *šeškas* ir la. *sesks* semantiškai labiau sietinas su skr. *jahakā* „šeškas, ežys“. Savo reikšmėmis šie žodžiai yra panašūs. Lyginamosiose kalbose žodis *šeškas* yra daiktavardis. Minėtieji žodžiai nėra išlaikę vienodo ide. kamieno (la. ir lie. – ide. **ō-kam.*, tačiau skr. *jāhakā* bei *kaśikā* – **-kam.*). Dėl visų čia išvardytų priežasčių žodžius lie. *šeškas*, la. *sesks* ir skr. *jāhakā* < ide. **g'(h)eg'h* – galima laikyti atitikmenimis, o rytų baltų bei sanskrito *kaśikā* < ide. **kek'-* lekšemos priskiriamos giminaičiams, nes jų morfonologija ir semantika skiriasi.

1. 4. Vilkas

lie. *vilkas* „panašus į šunį plėšrus miško žvėris“ (LKŽ XIX, 380)

la. *vīks* „vilkas“ (LLKŽ, 711)

pr. *wilkis* „vilkas“ E 657 (PrEŽ IV, 238) [**wilkas*, **wilkīs* (dial.)]

< balt. **wilkas* „vilkas“ (IEW, 238)

skr. *vṛkaḥ* „vilkas“ (CPC, 616)

iranėnų: av. *vāhrkā* „vilkas“, s. pers. **vrka* „t. p.“ (IEW III, 240)

< ide. **uḷkʷos* „vilkas“ (IEW, 1178)

Vilko pavadinimas yra paliudytas ir kitose ide. kalbose:

slavų: s. sl. *vľkъ* „vilkas“, s. rus. *волкъ* „t. p.“, rus. *волк* „t. p.“, lenk. *wilk* „t. p.“, ir kt. (ṬCP I, 338);

germanų: got. *wulfs* „vilkas“, (LKL, 36), s. vok. aukšt. *wolf* „t. p.“, v. vok. aukšt. *wülpe* „t. p.“ (IEW, 1178);

lot. *lupus* „vilkas“, alb. *ulk* „t. p.“ (LKL, 36).

A. Sabaliauskas teigia, jog daugiausiai pritarimo susilaukė šio žvėries pavadinimo siejimas su ide. **u₁elk-* šaknies veiksmazodžiais, plg. lie. *vi₁kti*, rus. *волочу₁мь*, taigi pirminė reikšmė būtų „velkantis, draskantis“, plg. t. p. rus. tarm. *волк* „pagautas su nusikaltimo įrodymu vagis, kurį vedžioja po kaimą, užmetę pavogto gyvulio odą“. Atskirų kalbų formos pakitėjo dėl tabu ar kitų žodžių įtakos (LKL, 37).

Tačiau vokiečių kalbininkas E. Frenkelis mano, kad lie. *vilkas* negalima tiesiogiai išvesti iš veiksmazodžio *vi₁kti* (LEW, 1252). O J. Pokornas kildina šį žvėries pavadinimą iš ide. **u₁lk^hos* „vilkas“ – daiktavardžio.

Lyginamosiose baltų ir sanskrito kalbose vilko pavadinimas yra labai artimos struktūros.

Savo morfemine struktūra gal kiek labiau nutolęs nuo ide. rekonstruotosios šaknies atrodo skr. žodis *v₁ṛkaḥ* (tačiau iš tiesų taip nėra). Čia šaknyje priebalsį **-l-* dėsningai pakeitė sonorinis konsonantas *-r*.

Pr. *wilkis* gali (?) būti (i_o-kamienis, nom. sg. masc.) pr. (dial.) **wilkās* „vilkas“, kuris koreliavosi su (ē-kamieniu) pr. **wilkē* „vilkė“, atsiradusiu, matyt, vietoj senesnio (i/ j_ā-kamienio, nom. sg. fem) pr. **wilkī* „vilkė“ (plg. sl. **v₁lčī-ca* „vilkas“, s. ind. *v₁ṛkī* „t. p.“); čia dėl pr. *-ī* (nom. sg.)/ *-j_ā-* (ne nom. sg.) plg. s.v. *kexti*. Kitaip sakant, iš pr. **wilkas* „vilkas“ vėliau galėjo atsirasti pr. **wilkās* „vilkas“ (plg. s.v. *warnis*).

Tačiau pr. *wilkis* galėtų būti ir (o-kamienis) pr. **wilk's* < **wilkas* (PrEŽ IV, 238).

Nors baltų ir sanskrito lekšemos yra to paties darybinio statuso, tačiau jų kamiengaliai skiriasi: pr. *wilkis* yra **i*-kamienis, o lie. *vilkas*, la. *vīlks* ir skr. *v₁ṛkaḥ* - ide. **P*-kam. daiktavardžiai. Semantiškai žodžiai visai nenutolę nuo rekonstruotosios ide. šaknies reikšmės. Kamiengalių skirtumai leidžia lie., la., pr. ir skr. žodžius laikyti fonetiniais atitikmenimis. Lyginant tik rytų baltų ir sanskrito žodžius, juos galima būtų priskirti gryniesiems ekvivalentams.

2. NAMINIAI GYVULIAI

2. 1. Avis

lie. *av₁s* „naminis gyvulys, laikomas vilnoms ir mėsai“ (LKŽ I, 529)

la. *avs* „avis“ (LLKŽ, 101)

pr. —

< balt. **avis* „avis“ (PrEŽ I, 127)

skr. *áviḥ* „avis“

avikā „avis“ (CPC, 79)

< ide. **o₁vi-s* „avis“ (IEW, 784)

Žodis, pavadinantis šį naminių gyvulį, yra paliudytas ir kitose indoeuropiečių kalbose:

slavų: s. sl. *ovъca* „avis“, rus. *овца* „t. p.“, lenk. *owca* „t. p.“, bulg. *овца* ir kt. (ЭСР III, 116);

germanų: s. vok. aukšt. *ouwi*, *ou* „avis“, s. angl. *ēowu*, *ēowe* „t. p.“;
s. air. *ōi* „avis“, lot. *ovis*, *awistr* „avidė“, arm. *hoviw* „avių piemu“ (LKL, 27).

Senasis ide. avies pavadinimas gerai išlaikytas daugelyje ide. kalbų. La. *avs*, kuris daugiausia yra randamas senuosiuose latvių kalbos paminkluose ir liaudies dainose, baigiamas išstumti naujesnės formos *āita*. Ši forma per mažybinės formos (*avitiņa*, *avetiņa*) atsirado iš senojo avies pavadinimo *avs*.

Sanskrite šalia skr. *āviḥ* vartojama sanskrito forma *avikā*. Tai šiek tiek modifikuota senojo ide. avies pavadinimo forma, kuri, manoma, iš pradžių buvusi mažybinė, su priesaga *-ikā* sudaryta forma (LKL, 28).

Prūsų kalbos šaltiniuose žodis „avis“ nėra paliudytas (yra tik pr. *awins* „avinas“). Be abejo, ir prūsai turėjo žodį **avis* „avis“, kuris vėliau (bent jau E šnektose) buvo pakeistas žodžiu *camstian* (PrEŽ I, 127).

Lie., la., bei skr. ž. „avis“ šaknys fonetikos atžvilgiu labai panašios. Lyginamųjų lie., la. ir skr. žodžių leksikinės reikšmės sutampa, leksemos nenutolusios nuo atstatomosios ide. **oyi-s* „avis“ šaknies reikšmės. Sanskrito ir baltų kalbos žodžiai yra ide. **i-* kam daiktavardžiai, labai artimos struktūros žodžiai. Todėl lie. *avis*, la. *avs* ir skr. *āviḥ* galima laikyti grynaisiais ekvivalentais (visiškas kamienų, fonetikos ir reikšmių atitikimas).

2. 2. Ožys

lie. *ožys* „ožkos patinas (LKŽ XVI, 1027); vikrus, ištvermingas, ėdrus kalnų dykaragis (DŽ, 464)“

la. *āzis* „ožys“ (LLKŽ, 101)

pr. *wosux* „ožys“ E 675 (PrEŽ IV, 265) [(v)āzuks]

< balt. **āž-* „ožys“

skr. *ajāḥ* „ožys“ (CPC, 23)

iranėnų: pehl. *azag* „ožka“ (LEW, 519), v. pers. *azak* „ožys“, n. pers. *azg* „t. p.“ (ESD I, 23)

< ide. **āgʷ-* „ožys“ (IEW, 6)

Žodis *ožys* yra paliudytas ir kitose indoeuropiečių kalbose:

slavų: ukr. *козёл* „ožys“, s. sl. *козѣлъ* „t. p.“, bulg. *козѣл* „t. p.“, serb.-chorv. *козѣлац*, *козѣлац* – augalas „Artemisia dracunculus“, slovėn. *kozel* „ožys“ ir kt. (᠊CP II, 278);

alb. *dhī* < **adhi* „ožys“ (LKL, 32).

Kaip matome, slavų kalbose žodžių pradžioje pridedamas protetinis priebalsis -k.

J. Pokornas lie., la., pr. ir skr. žodį *ožys* kildina iš daiktavardinės šaknies ide **āgʷ-* „ožys“ (IEW, 6).

Lie. *ožys* yra ide. **i(i)ḡ-* kamieno, la. *āzis* – ide. **i(i)ḡ-* kamieno, o skr. *ajāḥ* – ide. **ḡ-* kamieno daiktavardžiai. Baltų ir sanskrito žodžių reikšmė yra vienoda, tačiau jų struktūra skiriasi (šaknys

nėra labai panašios). Labiausiai savo morfemine struktūra nuo rekonstruotosios ide. šaknies **āg'*-yra nutolęs pr. *wosux*. Šis žodis = pr. (v) *ozuks* [su proteziniu (v)- prieš užpakalinės eilės balsį *o*] = (t. y.) (v) *āzüks* < *(v) *āzukas* „ožys“ < * „ožiuukas“ – sufikso *-*uk*-(diminut.) vedinys iš pr. *(v) *āzē* „ožka“ / (v) *āzīs* „ožys“ (PrEŽ IV, 266).

V. Mažiulio nuomone, tai, kad buvo pr. „ožys“ < (diminut.) * „ožiuukas“ (jam išvirtus į „ožys“, atsirado kitos morfologinės struktūros ožiuko pavadinimas - *wolistian*) ir pr. „ožka“ (ne diminut.), nesunku paaiškinti: ypač ilgai išlaikė prūsai senąjį paprotį dievams aukoti ožius (ne ožkas) [PrEŽ IV, 266].

Taigi fonetikos atžvilgiu baltų ir sanskrito lekšemos nėra labai panašios. Lie. žvabųjį priebalsį -ž, kilusį iš ide. palatalinio konsonanto **g'*, latvių bei prūsų kalbose atitinka priebalsiai -z, -s, plg. *āzīs*, *wosux*. Ide. **g'* sanskrite atliepia sonantas -j. Geriausiai ide. rekonstruotosios šaknies žodžio pradžios balsį **ā* išlaikė la. *āzīs*, tik jį pailgino. Lietuvių bei prūsų kalbose šis balsis virto į -o.

Semantiškai lie., la. ir skr. šaknys tapačios. Baltų ir sanskrito lekšelių fonetikos bei morfonologijos skirtumai leidžia šiuos žodžius laikyti atitikmenimis.

2. 3. Ašva

lie. *ašva*/*ešvā* „kumelė, arklių patelė“ (LKŽ I, 349)

la. —

pr. *aswinan* „kumelės pienas“ E 694 (PrEŽ I, 106) [**asvā*]

< balt. **ašvā* „kumelė (ašva)“ (PrEŽ IV, 172)

skr. *āśvā* „kumelė“ (SED, 114)

iranėnų: av. *aspa-* „t. p.“, s. pers. *asa-* „t. p.“, oset. *yāfs* „t. p.“ (IEW II, 302)

< ide. **ek'uo-s* „arklys“ (IEW II, 302)

Daiktavardis *ašvā* paliudyta ir kitose ide. kalbose:

germanų: s. angl. *eoh* „arklys“, s. isl. *jǫr* „t. p.“ (PrEŽ I, 106);

keltų: s. air. *ech* „arklys“; toch. *Ayuk*, toch. *Byakwe* „arklys“ (IEW II, 302; LKL, 27).

Sprendžiant iš senuosiuose raštuose dar išlikusių *ašva*, *ešva* „kumelė“ ir dabartinių upėvardžių *Ašvā* bei *Ašvijā*, -*jōs*, tenka manyti, kad seniau ir lietuvių kalboje galėjo būti **ašvas* < **ešvas* (iš ide. **ek'uos*). Žemaičių tarmėse bėra pažįstamas tik šios šaknies tolimesnis vedinys *ašvienis* „arklys“, kuris antriniu būdu su priesaga *-*einja* yra sudarytas iš **ašvo* arba *ašvos* (Skardžius P. I, 13). Kaip ir daugelyje kitų ide. kalbų, baltų kalbose senasis ide. arklio pavadinimas jau labai seniai pradėtas išstumti kitų naujesnių pavadinimų. Šie nauji pavadinimai, dažnai yra atsiradę su gyvulio funkcijų kitimu (LKL, 27).

Senovėje daug arklių auginta ne tik ūkio darbams, bet ir jojimui. Šio naminio gyvulio funkcijų išsiskyrimą lietuvių kalbos duomenys aiškiai atspindi: žemdirbystėje arimui naudojamą senąjį **ašvą* lietuviai ėmė vadinti žodžiu *arklīs* (: *arti*, plg. *árklas*, *artójas* ir kt.), o jojamąjį **ašvą* – iš senesnių laikų paveldėtu žodžiu *žėgas* (: *žiūgti*, *žeūgti*) [Zinkevičius Z. II, 78].

Latvių kalboje žodis *ašva* nėra paliudytas.

Vokiečių kalbininkas E. Frenkelis ir J. Pokornas lie. *ašva* sieja su pr. *aswinan* „kumelės pienas“ ir skr. *āśvā* „kumelė“. V. Mažiulio nuomone, pr. *aswinan* „kumelės pienas“ turbūt subst., bet aišku, kad iš adj. – *aswinan* „kumėlinis“, plg. *āuksinas* „tokia moneta“ iš adj. *auksinas* „auksinis“. Prūsų žodis su sufiksu *-ina-* yra išvestas iš pr. **asvā* „kumelė“, plg. lie. *auksinas* „auksinis“ ← *auksas*, *varinas*, „varinis“ ← *vāris* ir kt. Pr. subst. **asvā* = lie. *ašva* išriedėjo iš balt. *āśvā* „kumelė (ašva)“. Baltai, matyt, turėjo ir žodį **ešvas* (< ide. **ekʷos*) „arklys, kumelys“ greta **ešvā* (< ide. **ekʷā*) „kumelė“, plg. jūdvių giminaičius s. ind. *ašvas* ir *aśvā*, lot. *equus* ir *equa* (PrEŽ I, 106, IV, 172).

Baltiškoji šaknis **āśvā* yra išriedėjusi iš subst. ide. *ekʷō-s* „arklys.“ Iš šios ide. daiktavardinės šaknies kilo ir skr. *āśvā* „kumelė“ (sanskrito žodis yra **ā-*kamienis).

Tad atsižvelgiant į nežymius gretinamųjų leksemų morfonologinės struktūros skirtumus lie. ir skr. žodžius galima priskirti gryniesiems ekvivalentams (ta pati semantika, vienodi kamiengaliai bei fonetinė struktūra).

2. 4. Ėras

lie. *ėras* „avių jauniklis, ėriukas“ (LKŽ II, 1138)

Greta šio žodžio yra vartojami ir kiti variantai: *ėras*, *jėras*, *gėras*, *vėras*.

la. *jērs* „ėriukas, ėras“ (LLKŽ, 290)

pr. *eristian* „ėriukas“ E 681 (PrEŽ I, 284) [**jēristjan*]

< balt. **jēra* „ėriukas“ (PrEŽ I, 284)

skr. *ūrana* „jautis, ėriukas“ (CPC, 131)

ura „avis“, *urabhra-* „avinas, tekis“ (LEW I, 121)

< ide. **er-*, *eri-* „ožys, avinas, avis, karvė“ (IEW II, 326)

Žodis *ėras* paliudytas ir kitose ide. kalbose:

slavų: s. rus. *jarka* „ėriukas, jauna avis“ (IEW II, 326), s. sl. *ярина* „vilna“, bulg. *ярина* „ožkos vilna“ ir kt. (ΘCP IV, 560);

germanų: s. vok. aukšt. *irah* „ožys“; arm. *oroj* (**eroj*) „ėriukas“, *earb* „ožka“, lot. *aries*, *-etis* „avinas, tekis“ (IEW II, 326), arm. *garn* „ėriukas“, lot. *vervex* „avinas“ (LEW I, 121);

keltų: air. *erb(b)* (**erbhā*) „karvė“, v. air. *ferb(b)* „t. p.“, n. air. *earb*, *fearb* „taurusis žvėris; karvė“, škot. *earb* „stirna“ (IEW II, 326).

Kaip matome, indoeuropiečių kalbose žodžio pradžioje prieš balsį yra tendencija pridėti *-j* arba *-v*. Jotas paprastai atsiranda prieš priešakinės eilės, *-v* prieš užpakalinės eilės balsius. Kai kur taip pat pridedamas sprogstamasis priebalsis *-g*.

V. Mažiulio nuomone, pr. *eristian* – „ėriukas“ nom. sg. neutr. = **(i)ērist'an* < **jēristjan* – diminut. sufikso **-istjan* vedinys iš pr. **jēra-*, plg. lie. dial. *ér-isčias* „ėriukas“ ← *jér-* = *jér-as* „ėriukas“. Pr. **jēra-* „ėriukas“ = lie. *jėras* „t. p.“ = la. *jērs* „t. p.“: rus. *яр-ка* „jauna, dar neapsiėriavusi avis“, *яр-ямуна* „ėrena (ėriuko kailis)“ (iš sl. **jarę* „ėriukas“), s. rus. *яр-ина* „avies vilna“, slovėn. *jare* „ėriukas“, ser.-chorv. *järe* „ožiuks, ožkytė“, *jār-ina* „ėriuko vilna“, bulg. *яре* „ožiuks“, lenk. *jar-ka* „metinis (metus išmitęs) gyvulys; vasarojus“ ir pan., taip pat s. rus. *яр-а*

„pavasaris“, ukr. *яpb* „pavasaris; vasarojus“, lenk. *jarz* „t. p.“, slovėn. *jār* „vasarojus“ ir kt., toliau, -go. *jēr* „metai“, av. *yār-* „t. p.“, lot. **(hō)jōr(inos) > hōrnus* „šiemetis“ ir kt. Turime ide. **jēr(o)-*, **jōr(o)-* „metinis, metai“. Vadinasi, balt. **jēra-* „ėriukas“ = sl. **jēr-* „ėriukas; ožkytė ir pan.“ išriedėjo iš „metinis, tų pačių metų, pavasarį atsiradęs gyvulys“. Tačiau nereikėtų visiškai paneigti ir to: žodį ide. **er(i)-* „avinas, avis ir pan.“ galėjo baltai ir slavai pagal (ide. > balt.-sl.) **jēr(a)-* „metinis“ perdirbti į balt.-sl. **jēr(a)-* „ėriukas, ožiukas“ (PrEŽ I, 284)

E. Frenkelis lie. *ėras*, la. *jērs* ir pr. *eristian* sieja su sanskrito žodžiais *ura* „avis“, *úraṇa* „avinas, tekis, ėriukas“, *urabhra-* „avinas, tekis“ (LEW I, 121). Čia bus analizuojamas skr. *úraṇa* dėl semantikos bei morfonologijos panašumų.

J. Pokorno nuomone, baltiškai žodžiai kilo iš daiktavardinės šaknies ide. **er-*, **eri-* „ožys, avinas, avis, karvė“. Iš šios šaknies, matyt, yra kilęs ir skr. *úraṇa* (IEW II, 326).

Semantikos požiūriu lie., la., pr. ir skr. žodžių reikšmės nėra labai nutolusios nuo atstatomosios ide. šaknies reikšmės. Fonetiškai leksinės morfemos skiriasi. Ide. balsis **e* lietuvių, latvių ir prūsų kalboje atitinka vokalizmą *-e*. Tad lietuviai žodžio *ėras* šaknyje ide. **e* susiaurino, o latviai pailgino kirčiutąjį balsį *-e* – *jērs*. Šio žodžio pradžioje prieš priešakinės eilės balsį yra pridėtas sonantas *-j*. Lie. ir pr. žodžių šaknys taip pat turėjo šį sonorinį priebalsį < balt. *jēra* „ėriukas“, plg. lie. *jėras*, bet jis neišliko. Prūsų ž. *eristian* „ėriukas“ yra sufikso *-st*-vedinys iš ide. **er-*, **eri-*.

Iš kur sanskritiško žodžio pradžioje yra atsiradęs užpakalinės eilės balsis *-u* nėra lengva nustatyti, darybos prasme skr. žodis yra priesagos *-an* vedinys iš daiktavardinės šaknies ide. **er-*, **eri-*.

Tokiu būdu lie. *ėras*, la. *jērs*, pr. *eristian* bei skr. *úraṇa* dėl fonetinių bei morfolginių skirtumų priskiriami giminaičiais.

2. 5. Karvė

lie. *kárvė* „stambus raguotas naminis gyvulys, laikomas pienui ir mėšai“ (LKŽ V, 354)

la. —

pr. *curwis* „jautis“ E 672 (PrEŽ II, 317) [**kurvas*]

< balt. **kārva-* „raguotas“ (PrEŽ II, 319)

skr. *śṛīga* „gyvūno ragas“ (LKL, 118)

s.ind. *cārvati* „kramtyti, žiaumoti“ (ṬCP II, 332)

< ide. **k'ērəuo-s*: **k'īyo-s* „raguotas“ (IEW I, 677; PrEŽ II, 319)

Karvės pavadinimas yra paliudytas ir kitose indoeuropiečių kalbose:

toch. A *ko* (acc. sg.), toch. B *keu* (< **kau*) „karvė“ (LEW I, 225);

slavų: rus. *koróva* (**k'orəuā*) „karvė“, lenk. *krowa* „t. p.“, bulg. *кpава* „t. p.“, s. lenk. *karw* (**k'īyo-s*) „jautis“ ir kt.

germanų: s. vok. aukšt. *hiruz* „elnicas“, s. isl. *hjotr* „t. p.“, bret. *karo* (**k'īyo-s*) „elnicas“, got. *ha úrn* „ragas“;

brit. *caru* „elnicas“ (ṬCP II, 331, 332), lot. *cervus* „stirna“, *ki* „elnicas“, alb. *ka* „jautis“ (< **karv-*) (IEW I, 577), lot. *cornu* „ragas“ (LKL, 118).

Latvių etimologiniuose šaltiniuose daiktavardis *karvė* nėra paliudytas. Latvių kalboje randame žodį *kaŗva* „sena, liesa karvė“; niekinamas tarnaitės pavadinimas, tačiau jis veikiausiai skolinys iš lietuvių kalbos.

Latviai turi išlaikę senovinę inoeuropiečių karvės pavadinimą *gūovs*, plg. skr. *gāuḥ* „galvijas, karvė“, av. *gāuš*, lot. *bōs*, svž. *kō*, air. bó. Lietuviai (atrodo ir prūsai) su slavais įsivedė bendrą terminą lie. *kārvė* (plg. pr. *curwis* „jautis“): rus. *ко́рва*, nors šiose kalbose išliko ir senovinio žodžio reliktai, plg. lie. *guõtas* „banda“: r. *говядина* „galvijiena“ (Zinkevičius I, 132).

Pr. *curwis* – „jautis“ nom. sg. masc. = pr. **kurvis* < **kurvas* „t. p.“. Pr. **kurvas* „jautis“ dažniausiai siejamas su lenk. dial. *karw* „senas jautis“, pastarąjį kildinant iš sl. dial. **kōrvō* < **kurvas* bei suponuojant, kad šitoks balt.-sl. dial. (pr.-sl. dial.) **kurva-* ir balt.-sl. **kārvā* „karvė“ esą iš adj. ide. **k̑r̥uo-* „raguotas“ (su ilguoju **-r̥-*) resp. **kor̥u-* / **ker̥u-* „raguota“.

Pr. **kurvas* „jautis“ savo kilme greičiausiai yra inovacija, t. y. ekspresyvas – fleksijos vedinys iš pr. **karvā* „karvė“, turintis vietoj diftongo **-ar-* įsivestą „ekspresyvinį“ **-ur-*.

Seniausios epochos balt.-sl. prokalbėje bus buvę, V. Mažiulio nuomone, tokie galvijo pavadinimai:

- a) subst. (fem. ir masc.) balt.-sl. **gōu-/gau-* „karvė; jautis/ bulius (bet kokio amžiaus)“ (> la. *gūovs* „karvė“, sl. *gov-ědo* „galvijas, gyvulys, raguotis“)
- b) subst. (masc.) balt.-sl. **versja-* „bulius (ne senas); buliukas“ (plg. pr. *werstian*)
- c) subst. (matyt neutr.) balt.-sl. **telja-* „teliukas, veršiukas“ (> lie. *tēlias*) „t. p.“ ir kt.

Tuomet, t. y. seniausios epochos balt.-sl. prokalbėje žodžiai, iš kurių kilo lie. *kārvė* (sl. **kārvā* „t. p.“) ir *jautis* „jautis“, bus buvę dar adjektyvai: a) adj. (*o/ā*-kamienis) balt.-sl. **kārvā-* „raguotas“ [< adj. ide. **ko/er̥uo-* „t. p.“] ir b) adj. (*o/ā*-kamienis) balt.-sl. **jāu-ta-* „(pa)jungtas“ [< adj. ide. **jo/eu(ə)-to-* „t. p.“ ← verb. **jo/eu(ə)-* „jungti“].

Iš to. adj. (fem.) balt.-sl. **kārvā-* „raguota“, gimine derinto su subst. balt.-sl. **gōu/ *gau-* „karvė“ (fem.), atsirado: a) subst. (fem.) balt.-sl. dial. **kārvā* „ta, kuri raguota“ > „karvė“ > sl. **korva* „t. p.“ = vak. balt. (pr.) **karvā* „t. p.“; b) fleksijos vedinys subst. (fem.) ryt. balt. dial. **karvė* „ta, kuri raguota“ > „karvė“ > lie. *karvė* „t. p.“. Subst. pr. **kurvas* „jautis“ (*o*-kamienio, o ne *jo*-kamienio!) daryba rodo, kad, prieš atsirandant pr. **klentē* „karvė“ bus buvęs ne pr. **karvė* „t. p.“, o pr. **karvā* „t. p.“ (= sl. **karvā* „t. p.“). Latviai, išlaikydami senovinę „karvė“ (*gūovs* „t. p.“), greičiausiai niekada neturėjo subst., panašaus į lie. *karvė* ar pr. **karvā* „t. p.“ (PrEŽ II, 317-319).

A. Sabaliauskas teigia, kad baltų ir sanskrito žodžiai sietini su ide. **k'er-*, **k'ers-* „ragas, viršutinė galvos dalis“ (LKL, 118). Tačiau J. Pokornas lie. *kārvė*, pr. *curwis* ir skr. *śṛṅga* kildina iš ide. šaknies **k'er̥uo-s* / **k̑r̥uo-s* „raguotas“, kuri, matyt, yra priesagos *-uos* vedinys iš ide. **k'er-*, **k'ers-* (IEW I, 576). Fonetiškai baltų ir sanskrito leksemos gana skirtingos. Senovinę minkštąją gomurinę (palatalinę) priebalsį **k'* lietuvių kalboje atitinka sprogstamasis konsonantas *-k*, prūsų kalboje afrikata *-c*, o štai sanskrite iš šio priebalsio ilgainiui išsirutuliojo pučiamasis konsonantas *-ṣ*. Lietuvių kalba nebepaveldėjo ide. priebalsio **ṛ*. Senovės inoeuropiečių skiemeninį garsą **ṛ* baltai pavertė mišriuoju dvibalsiu *-ur*, kuris kaitaliojasi su *-ar*, plg. pr. *curwis*, lie. *karvė*. Sanskrito žodyje monoftongas **ṛ* išlaikytas. Senovinis pusbalsis **u* ilgainiui baltų ir sanskrito kalbose virto dabartiniu konsonantu *-v* = pr. *-w*. Iš kur sanskrito leksemoje atsirado konsonantas *-ṛi* sunku

nustatyti. Galbūt skr. žodžio šaknyje sonorinis priebalsis -v iškrito, o skr. *śṛṅga* yra sufikso -ṅg vedinys iš ide. *kṛ̥ṇo-s.

Lietuvių, prūsų ir sanskrito daiktavardžiai priklauso skirtingiems ide. kamienams. Lie. *kārvė* yra *ē-kam., pr. *curwis* - *i-kam., o skr. *śṛṅga* *o-kamienis.

Semantinė lie., pr. ir skr. žodžių struktūra taip pat skiriasi. Šių leksemų reikšmės nesutampa. Visi lyginamieji baltų ir sanskrito žodžiai yra nutolę nuo rekonstruotosios būdvardinės ide. šaknies, tačiau šiek tiek artimesnis savo reikšme ide. šakniai „raguotas“ yra skr. *śṛṅga* „gyvūno ragas“.

Atsižvelgiant į tai, jog fonetinė baltų ir sanskrito žodžių sandara skiriasi, leksemų morfologija bei semantika taip pat nesutampa, šiuos žodžius galima laikyti giminaičiais.

x x x

Šio darbo tikslas buvo surinkti ir suklasifikuoti giminiškas baltų ir indoiranėnų kalbų leksemas, pavadinančias žvėris, gyvulius. Morfonologiniu, darybos ir semantikos požiūriu detaliau analizuotos lietuvių, latvių, prūsų kalbų ir sanskrito giminiškos poros.

Išnagrinėjus 9 leksemas iš etimologiniuose šaltiniuose rastų 26 porų, rasti: 3 grynieji ekvivalentai (lie. *vilkas*, la. *vīlks* ir skr. *vṛkaḥ*; lie. *avš*, la. *avs* ir skr. *āvīḥ*; lie. *ašvā* ir skr. *āśvā*; 2 atitikmenys (lie. *ūdra*, la. *ūdrs*, pr. *udro* ir skr. *udrah*; lie. *šeškas*, la. *sesks* ir skr. *jahakā*; lie. *ožys*, la. *āzis*, ir skr. *ajāḥ*; 2 fonetiniai atitikmenys (pr. *udro* ir skr. *udrah*; lie. *vilkas*, la. *vīlks*, pr. *wilkis* ir skr. *vṛkaḥ*; 4 giminaičiai (lie. *bėbras*, *bēbras*, la. *bebrs*, pr. *bebrus* ir skr. *babhrūḥ*; lie. *šeškas*, la. *sesks* ir skr. *kaśikā*; lie. *kārvė*, pr. *curwis* ir skr. *śṛṅga*; lie. *ėras*, la. *jērs*, pr. *eristian* ir skr. *uraṇa*).

Dauguma žodžių kildinami iš daiktavardinių ide. šaknų, tačiau yra leksemų, kurios išriedėjo ir iš veiksmazodinių bei būdvardinių ide. leksinių morfemų: plg. lie. *bėbras*, *bēbras*, la. *bebrs*, pr. *bebrus* ir skr. *babhrūḥ* < ide. *bher- „šviesiai rudas; blizgantis, žvilgantis, spindintis“.

Analizuojant giminiškas baltų ir sanskrito kalbų leksemas, pastebėta, jog visoms arba beveik visoms indoeuropiečių gentims iš seno buvo žinomi šie naminiai ir laukiniai gyvūnai: avis, ėras, ožys, ašva, vilkas, bebras. Šie žodžiai laikomi indoeuropiečių prokalbės veldiniais.

Ne visi žodžiai paliudyti prūsų kalboje (*šeškas*). Kartais žodžiai nepaliudyti ir latvių etimologiniuose šaltiniuose (*ašvā*, *kārvē*).

Dažniausiai giminiškos baltų ir sanskrito leksemos savo reikšmėmis yra panašios, labiau skiriasi jų morfeminė struktūra. Kai kuriose kalbose žodžio semantinis laukas yra susiaurėjęs.

Taigi vienos leksemos yra labiau nutolusios nuo rekonstruotosios ide. šaknies semantiniu požiūriu, o kitos labiau nutolo morfologine struktūra.

Giminiškose baltų ir indoiranėnų leksemose yra įvykę įvairių pakitimų: iškritę garsai, žodžių pradžioje atsiradę proteziniai priebalsiai, balsių kaita, asimiliacija, kartais šaknys yra reduplikuotos, balsių pailgėjimas po kirčio, galūnėse – fonetinė trumpųjų balsių redukcija. Kartais lietuvių, latvių, prūsų bei sanskrito žodžiai yra fleksijų ar sufiksų vediniai iš rekonstruotosios ide. šaknies. Dažniausiai vienos kurios nors ar visų kalbų kamienai skiriasi.

Kalbos ir dialektai

afgan. – afganų	luž. – lužicų
air. – airių	marat. – maratų
alb. – albanų	n. – naujų laikų
angl. – anglų	norv. – norvegų
arm. – armėnų	oland. – olandų
aukšt. – aukštaičių	oset. – osetinų
av. – Avestos	pehl. – pehlevi
balt. – baltų	pers. – persų
bltr. – baltarusių	polab. – polabų
bret. – bretonų	pr. – prūsų
brit. – britų	rum. – rumunų
bulg. – bulgarų	rus. – rusų
chorv. – chorvatų	s. – senovės
dan. – danų	saks. – saksų
ček. – čekų	serb. – serbų
gal. – galų	skand. – skandinavų
germ. – germanų	skr. – sanskrito
got. – gotų	sl. – slavų
gr. – graikų	slovak. – slovakių
hind. – hindi	slovėn. – slovėnų
ide. – indoeuropiečių	sogd. – sogdų
ind. – indų	toch. A – tocharų A (kalbos)
iran. – iranėnų	toch. B – tocharų B (kalbos)
isl. – islandų	tot. – totorių
kelt. – keltų	ukr. – ukrainiečių
la. – latvių	v. – vidurinių laikų
lenk. – lenkų	ved. – vedų
lie. – lietuvių	vok. – vokiečių
lot. – lotynų	žem. – žemaičių

Kiti sutrumpinimai

a. – amžius	fem. – femininas, moteriškoji giminė
acc. – akuzatyvas, galininkas	k. – kalba
adj. – adjektyvas, būdvardis	K. – kamienis – konsonantinio (priebalsinio)
ca. – maždaug, apie	kamieno
dial. – dialektinis, tarminis	kam. – kamienas
dimin(ut). – diminutyvas, mažybinis	km. – kaimas

masc. – maskulinas, vyriškoji giminė	resp. – respektiviai, atitinkamai
neutr. – neutras, niekatrosios giminės	sg. – singularis, vienaskaita
nom. – nominatyvas, vardininkas	subst. – substantivas, daiktavardis
nr. – numeris	suff. – sufiksas, priesaga
pan. – panašiai	verb. – verbas, veiksmazodis
pl. – pluralis, daugiskaita	t. p. – tas pats
plg. – palyginti(na)	ž. – žodis
praef. – prefiksas, priešdėlis	žr. – žiūrėti(na)
r. – rytų	

Literatūra

BIKS	– Mažiulis, V., 1970: <i>Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai</i> , Vilnius: Mokslas.
BK	– Frenkelis, E., 1969: <i>Baltų kalbos</i> , Vilnius: Mintis.
DŽ	– Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius: Mintis, 1993.
ESD	– Mayrhofer, M., 1956-1976: <i>A concise Etymological Sanskrit dictionary</i> , Bd. I-IV, Heidelberg: Carl Winter.
ЭСР	– Фасмер, М., 1964-1973: <i>Этимологический словарь русского языка</i> , t. 1-4, Москва: Прогресс.
IEW	– Pokorny, J., 1949-1959: <i>Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch</i> , München, 1959.
KLKIG	– Kazlauskas, J., 1968: <i>Lietuvių kalbos istorinė gramatika</i> , Vilnius: Mintis.
LEW	– Fraenkel, E., 1962-1965: <i>Lithauisches Etymologisches Wörterbuch</i> , Bd. 1-2, Göttingen: Carl Winter. Heidelberg.
LKIG	– Zinkevičius, Z., 1980: <i>Lietuvių kalbos istorinė gramatika</i> , t. 1, Vilnius: Mokslas.
LKL	– Sabaliauskas, A., 1990: <i>Lietuvių kalbos leksika</i> , Vilnius: Mokslas.
LKŽ	– <i>Lietuvių kalbos žodynas</i> , t. 1-19, Vilnius, 1941-1997.
LLKŽ	– Balkevičius, J., Kabelka, J., 1977: <i>Latvių – lietuvių kalbų žodynas</i> , Vilnius: Mokslas.
Mažiulis, 1979	– Mažiulis, V., 1979: <i>Pasaulio tautų kalbos</i> , Vilnius: Mokslas.
Mickevičienė, 2001	– Mickevičienė, D., 2001: Indoeuropiečių protėvynės idėjų sklaida / <i>Acta orientalia vilnensia</i> , Nr. 1, 117-130.
Palionis, 1985	– Palionis, J., 1985: <i>Kalbotyros mokslo pradmenys</i> , Vilnius: Mokslas.
PrEŽ	– Mažiulis, V., 1988-1997: <i>Prūsų etimologijos žodynas</i> , t. 1-4, Vilnius: Mokslas.
Salys, 1985	– Salys, A., 1985: <i>Baltų kalbos, tautos bei kiltys</i> Vilnius: Mokslas.
SED	– <i>A Sanskrit – English Dictionary</i> : 1995, Delhi.

- Skardžius, 1941 – S k a r d ž i u s , P., 1941: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, t. 1, Vilnius.
- CPC – *Санскрито-русский словарь*: Москва, 1987.
- Zinkevičius. 1984-1987 – Z i n k e v i č i u s , Z., 1984-1987: *Lietuvių kalbos istorija*, t. 1-2, Vilnius: Mokslas.

ETYMOLOGICAL PARALLELS IN BALTIC AND INDOIRANIAN IN NAMES OF ANIMALS AND BEASTS

Aleta Chomičėnėnė, Virginija Maksvytytė

Summary

In this paper words which in Tocharian name animals and beasts are analyzed. There are 9 words, which have etymological parallels in Baltic, IndoIranian and other Indo-European languages. There are 5 words from 9 name domestic animals: lie. *avš*, la. *avs* ir skr. *āviḥ* 'sheep'; lie. *ašvā* ir skr. *āśvā* 'mare'; lie. *ožys*, la. *āzis*, ir skr. *ajā* 'goat'; lie. *ėras*, la. *jėrs*, pr. *eristian* ir skr. *ūrāṇa* 'lamb'; lie. *karvė*, pr. *curwis* ir skr. *śrīga* 'cow'; 4 of them name beasts: lie. *vilkas*, la. *vīks* ir skr. *vīkaḥ* 'wolf'; lie. *ūdra*, la. *ūdrs*, pr. *udro* ir skr. *udrā* 'otter'; lie. *šeškas*, la. *sesks* ir skr. *jāhakā* 'polecat'; lie. *bėbras*, la. *bebrs*, pr. *bebrus* ir skr. *babhrū* 'beaver'. Those names of animals and beasts have retained many of the most archaic feature of the Indo-European vocabulary, cf. *ėras*, *ožys*, *ašva*, *vilkas*, *bebras*, *ūdra*. The remaining 2 words, cf. *avis*, *karvė*, *šeškas* which name animals and beasts, frequently are derivatives from Indo-European verbal or substantivel roots.